

Leven en werken van Jan Esser

- door Dirk Goes -

Johannes Fredericus Samuel (roepnaam Jan) Esser werd geboren te Leiden op 13 oktober 1877. Buurman Leen Spruyt leerde hem in 1892 schaken en nam hem mee naar zijn schaakclub, waar hij al spoedig iedereen versloeg. Kranten schreven over een wonderkind.

Op school werd hij door zijn medeleerlingen gepest, maar zijn schaaksuccessen gaven hem zelfvertrouwen. In een brief aan zijn dochter Carla schreef hij jaren later als volgt: "Ik was altijd de slechtste van de klas en zou geen examens hebben gehaald als ik niet door het schaken had geleerd in een zeer korte tijd veel voor zo'n examen op te nemen. Ik had eerst een minderwaardigheidscomplex, maar dat verkeerde in zijn tegendeel door mijn schaaksuccessen. Mijn energie, wilskracht en volharding werden er door gestimuleerd en vijandschap en pech konden me niet meer raken. Ik raakte vervuld van optimisme en levenslust en de zekerheid dat ik steeds meer zou kunnen en successen behalen."

Vanaf 1897 studeerde hij geneeskunde in Leiden, waar hij onder anderen les kreeg van de beroemde hoogleraren Einthoven en Lorentz. In die tijd was hij medeoprichter en voorzitter van de studentenschaakclub A.L.A.P.I.N., acroniem voor 'Amici ludamus ac pugnemus inter nos' ('Laat ons als vrienden onder elkaar spelen en strijden'), uiteraard met een vette knipoog naar de toenmalige Russische topschaker Semion Alapin. Wereldkampioen Lasker kwam in 1898 een simultaan geven, werd prompt tot erelid benoemd, en in 1901 was de vereniging alweer voltooid verleden tijd.

Eind 1903 promoveerde hij aan de universiteit van Gent. Hij vestigde zich in juni 1904 als huisarts in Polsbroek (gemeente Lopik) en in 1905 begon hij een huisartsenpraktijk in Amsterdam aan de Johannes Verhulststraat, later aan de Willemsparkweg. Zijn huis werd een ontmoetingscentrum voor schilders als Sluijters en Breitner, die hem introduceerden bij andere kunstenaars. Tijdens zijn leven kocht Esser meer dan 800 schilderijen. Voornamelijk Haagse school en Amsterdams impressionisme, met name Breitner, maar ook schilderijen van Leo Gestel, Isaac Israëls, Piet Mondriaan, Jan Sluijters en Willem Witsen. Tevens speculeerde hij aan de beurs en handelde in onroerend goed. Zo was hij ooit eigenaar van het Amstel Hotel en theater Carré in Amsterdam, alsmede het casino in Zandvoort.

Inmiddels was Essers schaakcarrière aardig van de grond gekomen. In 1898 speelde hij in het toernooi van Keulen, waar hij in het *Nebenturnier* tweede werd achter Weiss, en een jaar later scoorde hij 4 uit 11 in het toernooi te Londen. Dat lijkt niet overdreven succesvol, maar hij speelde wel tegen gerenommeerde tegenstanders als Mieses, Marco en Marshall. In 1902 won hij een sterk bezet toernooi in Den Haag, voor Loman en Leussen. Ook op andere gebieden diende hij de schaaksport. Zo was hij van juli 1908 tot en met april 1909 voorzitter van de Nederlandsche Schaakbond en verzorgde hij van 1909 tot 1913 een schaakrubriek in het Algemeen Handelsblad.

Op het schaakbord behaalde Esser vele successen, maar om nou te zeggen dat zijn schaakstijl sterk tot de verbeelding sprak, nou, nee... Hij was geen studiebol en openingskennis was bepaald niet zijn sterkste punt. Scherp opgezette partijen waren bij hem een zeldzaamheid, en feitelijk probeerde hij met een minimum aan inspanning zo ver mogelijk te komen. Dat ging hem overigens bepaald niet slecht af. Zo won hij in 1910 in Parijs een match tegen wereldtopper Janowski met 2-1. In hetzelfde jaar speelde Esser een match tegen Nederlands kampioen Olland met 5-5 gelijk; 5-2 achter, maar de laatste drie partijen werden gewonnen!

In 1909 werd het eerste officiële Nederlands kampioenschap georganiseerd. Er waren slechts vijf deelnemers: Olland, Speijer, Loman, Esser en Leussen, die meedeed onder de schuilnaam 'Veteranus'. Men speelde dubbelrondig tegen elkaar. Voor Esser werd het een teleurstellend toernooi. Tegen Olland stond hij minstens remise maar gaf toen pardoos zijn dame weg. Eerder in het toernooi had hij tegen Loman al een loper weggeblunderd. Memorabel was zijn nederlaag tegen Speijer. Esser stond gewonnen maar ging door zijn vlag. Hij was van mening dat Speijer hem had moeten waarschuwen en diende een officieel protest in. Afgewezen, uiteraard.

Essers *finest hour* kwam in 1913, toen hij in Amsterdam een match tegen Loman speelde over maximaal zes partijen. Loman had in 1912 de Nederlandse titel veroverd (Esser werd in dat toernooi tweede) en het bondsbestuur had destijds bepaald dat hij verplicht was zijn titel tweemaal in matches te verdedigen. Aanvankelijk zou de match op 15 april 1913 beginnen, maar Loman kwam niet opdagen omdat het bondsbestuur op dat moment demissionair was. Esser ging sportief akkoord met uitstel, en in juli 1913 werd er dan toch werkelijk gespeeld in een bovenzaal van café d'Ysbreeker aan de Weesperzijde. Het bestuur van de bond zorgde voor een demonstratiebord, zodat het publiek in de benedenzaal de stelling zet voor zet kon volgen. De heer Bus, eigenaar van het café, had speciaal voor dat doel een huistelefoon laten aanleggen. Esser won de eerste drie partijen, maakte de vierde remise, en was daarmee Nederlands kampioen.

In 1913 stopte hij als huisarts en ging aan de Rijksuniversiteit Utrecht algemene chirurgie studeren. Daarna was hij werkzaam als chirurg, ondanks dat hij de opleiding nooit had afgemaakt. In 1914 volgde hij in Parijs nog wel een spoedcursus oorlogschirurgie. In datzelfde jaar brak de Eerste Wereldoorlog uit en Esser besloot zich te specialiseren in plastische chirurgie, een tak van de geneeskunst die op dat moment nog in de kinderschoenen stond. Zelf sprak hij overigens bij voorkeur van 'reconstructieve chirurgie'. Hij ontwikkelde een techniek voor het aanbrengen van huidtransplantaten, naar hem de Esser-inlay genoemd. Esser bood zijn diensten aan bij de strijdende partijen. Engeland en Frankrijk sloegen zijn aanbod af, maar de dubbelmonarchie Oostenrijk/Hongarije hapte toe en in mei 1915 vestigde hij zich met vier verpleegsters in Brünn, het huidige Brno. Later dat jaar verhuisde hij naar Wenen, eind 1916 naar Boedapest (waar hij schaakte tegen Reti en Breyer) en in 1917 naar Berlijn, waar hij tot 1924 bleef. Een aanbod om Duits minister van gezondheid te worden wees hij af.

In de periode 1915-1924 verrichte Esser circa 10.000 reconstructieve operaties. Spectaculair was de operatie van een Hongaarse boer, die vier vingers was kwijtgeraakt door een in zijn hand geëxplodeerde handgranaat. Esser transplanteerde vier tenen naar de stomp, en waarachtig, de patiënt kon zijn 'hand' weer gebruiken!

Tijdens het interbellum vestigde hij zich met zijn gezin in Monaco, maar zijn kinderen zagen hem maar zelden want hij was voortdurend op reis, overal operaties uitvoerend en lezingen gevend. Er stond hem een nobel ideaal voor ogen. Als gevolg van de krijgshandelingen van de Eerste Wereldoorlog waren veel mensen verminkt geraakt en Esser wilde voor hen een chirurgische vrijstaat stichten, bij voorkeur een eiland. Onder auspiciën van de in 1919 opgerichte Volkenbond (de voorloper van de Verenigde Naties), maar wel onafhankelijk, met een eigen munt en postzegels, bewoond door verminkten ongeacht ras, afkomst of godsdienstige overtuiging. Esser kreeg steunbetuigingen van vele beroemde chirurgen en geleerden, onder wie Einstein, maar toch kwam zijn plan nooit van de grond. De staatshoofden waarmee hij onderhandelde stonden op zich niet onwelwillend tegenover het idee om land af te staan voor zo'n goed doel, maar dat het dan meteen een vrijstaat zou worden ging ze te ver.

In 1934 had Esser een aantal gesprekken met de Italiaanse dictator Mussolini, waarbij hij er niet voor terugschrok *Il Duce* de fascistengroet te brengen, waarschijnlijk om opportunistische redenen. Mussolini kon erom glimlachen en bood hem een eigen universiteit aan in Italië, maar Esser sloeg het aanbod koppig af. Niet goed genoeg!

In 1937 was Esser in Griekenland. De Griekse generaal en staatsman Metaxas bood hem het eiland Kyra Panagia (letterlijk: 'Moeder Gods') aan, maar Esser weigerde omdat de Griekse regering als eis had gesteld dat er twee Griekse douaniers op het eiland zouden blijven. Op die manier zou het eiland nooit onafhankelijk kunnen zijn.

In maart 1940 vertrok Esser met zijn zoon Maarten naar de Verenigde Staten om daar steun te zoeken voor zijn ideaal. Op de beurs van New York verloor hij het Amerikaanse deel van zijn vermogen (circa 40.000 dollar) en leefde vanaf dat moment in armoede. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kon Esser niet meer terug naar Europa. Hij reisde in een tot camper omgebouwde auto door het land en vestigde zich uiteindelijk in 1941 in Chicago, waar hij een slooppand betrok. Een ongelukkige val in de kelder leidde tot chronische rugklachten en op 3 augustus 1946 maakte een hartaanval een einde aan zijn leven. Hij werd begraven in het bijzijn van Maarten en een oud-patiënt.